

Позднякова Л.О.

СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ СТРАХОВОЇ СИСТЕМИ ЯК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ

На основі теоретичного аналізу наукових праць щодо визначення економічної сутності комерційного та соціального страхування удосконалено дефініцію «страхова система». Використання основних положень системної теорії дозволило виокремити організаційно-структурні складові елементи страхової системи: систему комерційного страхування та систему соціального страхування. Шляхом визначення функцій систем комерційного та соціального страхування ідентифіковано їхній зміст як соціально-економічної категорії. Визначено роль, яку системи комерційного та соціального страхування відіграють у розвитку економіки та захисті суспільства.

Ключові слова: страхова система, система комерційного та соціального страхування, роль страхової системи.

Вступ. Національна страхова система є потужним соціально-економічним інститутом, який здатний стати одним із стратегічних драйверів економіки країни і забезпечити соціально-економічну стабільність у суспільстві. Разом з тим, розвиток страхової системи України відбувається в складних умовах, пов'язаних із економічною кризою, загрозами природного та техногенного характеру, глобальною інтеграцією, необхідністю кардинального реформування страхової сфери. Перераховані фактори впливу на страхову систему носять глибинний та системний характер, тому формування цілісної та ефективної страхової системи неможливе без ґрунтового наукового осмислення її соціально-економічної природи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання економічного змісту страхування, страхового ринку, системи соціального страхування знайшли своє відображення у наукових працях таких вітчизняних і зарубіжних науковців, як В. Абрамова, Г. Козоріз, Н. Пацурії, П. Рабиновича, Н. Ткаченко, В. Тропіної, Т. Федорової, В. Фурмана та інших вчених. У роботах зазначених дослідників науково обґрунтовані теоретико-методологічні засади системи комерційного страхування, її функції, структура та призначення, визначено економічний зміст та роль соціального страхування. Теоретико-методологічні положення сутності, розвитку та фінансового механізму страхової системи досліджено у працях вітчизняного вченого В. Баранової.

Досягнення світової та вітчизняної економічної думки в галузі дослідження страхової системи як цілісного утворення мають дещо вузький і незавершений характер. На сьогодні не викликає сумніву актуальність проведення глибинних соціально-економічних реформ у страховій сфері. Підґрунтям практичної реалізації реформування страхової системи є поглиблене

теоретичне обґрунтування змістовних основ та сучасних трансформацій понятійного апарату, поелементного структурування та соціально-економічного значення страхової системи. Отже, тема цієї статті є винятково актуальною.

Метою статті є теоретико-методологічне обґрунтування сутності та змісту страхової системи як соціально-економічної категорії.

Основна частина. Економічний розвиток України передбачає кардинальну соціальну трансформацію, передумовою якої є перегляд традиційної ролі страхової системи. Сучасні реалії зростання ролі страхування вимагають наукового осмислення соціально-економічної природи систем комерційного і соціального страхування, без чого неможливе формування цілісної та ефективної страхової системи. Еволюційна природа розвитку страхової системи характеризується постійними трансформаціями, що продукує оновлення її наукової парадигми.

Формування концептуальних основ страхової системи ґрунтується на філософському осмисленні її економічної сутності, змісту, функцій та соціально-економічної ролі. Недостатність наукового осмислення сутності страхової системи, висвітлювання процесів її трансформації на основі онтологічного спрямування та зіставлення кількісних характеристик, сприяли створенню слабкого підґрунтя системи знань у цій галузі.

На сьогодні існує незначна кількість наукових праць щодо визначення сутності та соціально-економічної ролі страхової системи. В науковій літературі часто дефініція «страхова система» ідентифікується як «сукупність страхових компаній, що функціонують у цьому економічному середовищі» [1, с. 39], або як «сукупність різних видів страхових компаній в їх взаємозв'язку із страховим наглядом, що існує в тій чи іншій країні в певний історичний період» [2, с. 204]. На нашу думку, ці визначення є помилковими, так як ідентифікація сутності поняття «страхова система» здійснюється через призму тільки кількісних характеристик, не визначено організаційну

структуру, складові елементи системи, взаємозв'язки і взаємозалежність між ними.

Нерідко в науковій літературі ототожнюють поняття «страхова система» та «страховий ринок». Зокрема В.М. Фурман [3, с. 116] визначає сутність страхового ринку як «систему стійких економічних відносин між покупцями (споживачами, вигодонабувачами), посередниками і продавцями, пов'язаними з формуванням попиту, пропозиції та ціни на прямий страховий захист і перестраховування...». Однак, по-перше, економічні відносини між покупцями, продавцями та посередниками не є стійкими, а залежать від цілої низки факторів (прямих та опосередкованих, внутрішніх та зовнішніх); по-друге, страховий ринок, ринок перестраховування доцільно було б ідентифікувати як підсистему цілісної страхової системи з певними взаємозв'язками, властивостями, функціональними та процесуальними характеристиками.

Повністю погоджуємося із думкою Н. Ткаченко [4], що страхова система не є аморфною, неструктурованою сукупністю страхових компаній, а є «певним чином організованою системою, в основі якої знаходяться інтегровані між собою головні умови функціонування страхової системи». Вчений до головних умов функціонування страхової системи відносить такі, як «сукупність достатньої кількості елементів, закономірно пов'язаних між собою; взаємодія елементів між собою відповідно до структури і функцій системи; цілісність і властивості функціонування системи підкоряються певним об'єктивним законам і не є аналогічні властивостям і функціям окремих її елементів». Разом з тим, ідентифікація головних умов функціонування страхової системи вступає у протиріччя з точкою зору того ж автора, що «страхова система – це певним чином упорядкована єдність страхових компаній та інших суб'єктів економічних відносин, які об'єднані внутрішніми взаємозв'язками в межах національного господарства, на певному проміжку часу взаємодіють між собою та зовнішнім середовищем...». Тобто вчений, з одного боку, до страхової системи відносить тільки систему комерційного страхування, зважаючи на визначені відмінності між соціальним та комерційним страхуванням, а з іншого – стверджує, що властивості і функції окремих елементів системи можуть суттєво відрізнитися, що не впливає на властивості та функції страхової системи як цілісного утворення.

Один із дослідників системної теорії Р. Акофф [5] зазначає, що «істотні властивості системи, взятої як ціле, впливають із взаємодії її частин, а не з їх дій взятих окремо». Таким чином, властивості страхової системи як цілісності формуються не за рахунок окремих властивостей структурних елементів системи, а під впливом взаємодії і взаємозв'язку між цими елементами. Множина підсистем, елементи цих підсистем, що

знаходяться у постійній взаємодії і взаємозв'язку, формують цілісну організаційну структуру страхової системи.

У науковій праці В. Баранової [6] обґрунтовано необхідність дослідження страхової системи «як єдиного цілісного явища з урахуванням взаємозв'язку та взаємовпливу її елементів – інститутів соціального і ризикового страхування». Вченим «страхова система» визначається «як організаційно оформлена та юридично закріплена організаційно-правова система економічних (фінансових) відносин, що мають специфічний замкнений характер, з перерозподілу грошових ресурсів з метою надання страхового захисту за ризиками, які визначені суспільством як страхові». Це визначення має неточності, так як система страхового захисту формується на основі попиту та пропозиції на ринку комерційного страхування та визначених соціальних стандартів у системі соціального забезпечення. Слід зазначити, що акцентування уваги лише на «наданні страхового захисту» суттєво звужує зміст поняття «страхова система».

Пропонуємо ідентифікувати страхову систему як динамічну цілісну єдність, яка має визначену структуру, складається із взаємозалежних та взаємопов'язаних елементів, кожний з яких може розглядатися як окрема система, виконує функції перерозподілу грошових потоків з метою страхового захисту та встановлення визначених соціальних стандартів. Організаційну структуру страхової системи означимо таким чином: страхова система складається із системи комерційного і системи соціального страхування. В свою чергу, система комерційного страхування складається із елементів, які корелюються із внутрішньою структурою та зовнішнім середовищем страхового ринку. Архітектура системи соціального страхування складається із елементів, які відповідають видам та формам соціального захисту.

Неможливо однозначно визначити пріоритетність розвитку однієї із складових страхової системи. Тому категорії «система комерційного страхування» та «система соціального страхування» в сучасній науковій літературі досліджуються як цілісна система, а взаємодія між її структурними елементами все більше будується за принципом гетерархії [7, с. 55], який передбачає взаємозалежність між елементами системи. «Гетерархічність супроводжується позитивними синергетичними ефектами, тобто здатністю елементів системи...до такої когерентної взаємодії, яка дозволяє отримати максимальні результати...» [8]. Застосування принципу гетерархії у дослідженнях страхової системи дозволяє ідентифікувати її як прояв певних процесів, в яких домінантними є внутрішні взаємозв'язки та взаємодія між елементами системи.

Головною умовою виникнення страхових відносин у системі комерційного страхування є наявність страхового ризику, формування попиту

та пропозиції на страхову послугу, отримання страхового захисту за певну винагороду. Тобто реалізується економічна функція страхування, яка чітко простежується через логічний взаємозв'язок між потребою у відшкодуванні матеріальних збитків, що є наслідками реалізації страхових ризиків, та поступовим акумулюванням спеціальних (страхових) фондів за рахунок надходження страхових/перестраховувальних премій. Українське законодавство визначає юридичні та економічні принципи формування страхових відносин, відносить систему комерційного страхування до фінансової системи і ідентифікує її як фінансового посередника небанківського сектору економіки.

Водночас, на думку професора П. Рабиновича [9, с. 4], страхуванню притаманна соціальна сутність, яка полягає у здатності слугувати засобом задоволення потреб членів суспільства. Вчені визначають низку чинників, що стали підставою виникнення страхування як соціально-економічного явища, серед яких виокремлюють:

- наявність небезпек, здатних заподіяти майнових та/або інших збитків, настанню яких неможливо ні запобігти, ні попередити (об'єктивний фактор);

- наявність у фізичних осіб потреби у схоронності і цілісності належних їм матеріальних цінностей (суб'єктивний фактор);

- прагнення фізичних осіб долати наявними засобами небезпеки, які викликають у них страх і побоювання щодо настання негативних наслідків (об'єктивно-суб'єктивний фактор) [10, с.29].

Слід зауважити, що ідентифікація системи комерційного страхування як соціально-економічної категорії відбувається через призму соціального ефекту, який досягається в суспільстві завдяки її функціонуванню. Отже, «соціальний ефект інституту страхування проявляється у його функціях, які визначають конкретні напрями досягнення мети, що покладена в основу страхування» [11, с. 91]. Соціальний характер функцій системи комерційного страхування прямо чи опосередковано проявляється на всіх рівнях національної економіки. На макрорівні система комерційного страхування надає захист суспільству у боротьбі із катастрофами природного та техногенного характеру, екологічними ризиками, епідеміями, ризиками міжнародного характеру та іншими загрозами. Система комерційного страхування виконує соціально-економічну функцію опосередковано через розміщення страхових резервів у реальні сектори економіки, наповнення бюджету за рахунок сплати податків, що сприяє забезпеченню сталого розвитку економіки, підвищенню рівня життя населення та рейтингу держави на міжнародному рівні.

У науковій праці [12, с. 138] Г. Козоріз визначає форми впливу системи комерційного страхування на соціально-економічний та суспільний розвиток України. Зокрема, автор зазначає, що

соціальна функція системи комерційного страхування на мікрорівні проявляється у наданні страхового захисту «окремим громадянам, групам населення, суб'єктам господарювання (юридичним особам)», за рахунок недержавного пенсійного страхування та інших видів страхування життя здійснюється накопичення коштів населенням. Отже, в сучасних реаліях рецесії вітчизняної економіки, поглиблення соціально-економічних протиріч у суспільстві забезпечення неперервності суспільного відтворення та захисту населення від зростаючих ризиків неможливі без ефективної соціально орієнтованої системи комерційного страхування.

Вище вже зазначалося, що одним із елементів організаційної структури страхової системи є система соціального страхування, яка слугує джерелом фінансового забезпечення державних соціальних гарантій населення. Економічна функція соціального страхування реалізується через систему відносин з «розподілу та перерозподілу національного доходу, що полягають у формуванні за рахунок страхових внесків, які сплачуються роботодавцями та працюючими громадянами, а також державних дотацій спеціальних страхових фондів для утримання осіб, які не беруть участі в суспільній праці» [13]. Соціальний ефект системи соціального страхування полягає у стабілізації та ефективному розвитку суспільного виробництва, акумулюванні значних коштів страхових резервів, які мають стабілізуючий вплив на фінансову систему держави, виступають джерелом фінансового забезпечення соціального захисту населення.

У науковій праці [14] система соціального страхування в контексті джерела фінансування державних соціальних гарантій представлена як «система правових, економічних і організаційних заходів, які є частиною фінансової системи держави, перерозподілу фінансових ресурсів через соціальні фонди для подолання наслідків реалізації соціальних ризиків з настанням страхового випадку». На нашу думку, наведене визначення потребує корекції з точки зору системної методології, а саме: систему соціального страхування слід ідентифікувати як структурно-організаційну складову страхової системи, яка може розглядатися як підсистема фінансової системи; системи правових, економічних і організаційних заходів доцільно вважати нормативно-правовими та функціональними елементами, які забезпечують діяльність системи соціального страхування.

Таким чином, система соціального страхування є багатогранною економічною категорією, яка ідентифікується як сукупність страхових інститутів, які забезпечують фінансово-економічні відносини з приводу перерозподілу ВВП шляхом акумулювання страхових внесків у визначені страхові фонди та подальшого їх використання з метою забезпечення населення при настанні соціальних ризиків.

В сучасних умовах політико-економічної нестабільності країни виникають нові динамічні стани страхової системи, які відображають не тільки внутрішні взаємовідносини структурних елементів системи, а й зовнішні фактори впливу. Зростання частоти та глибини рецесії у страховій сфері пояснюється розбіжністю розвитку окремих елементів страхової системи та зростанням невизначеності фінансово-економічних процесів у ній. Водночас, ефективне функціонування страхової системи залежить не стільки від оптимізації фінансово-економічних процесів,

скільки від адаптації системи до непередбачуваних змін як внутрішнього, так і зовнішнього характеру.

Висновки. Отже, страхова система є соціально-економічною категорією, представляє собою складне цілісне утворення, до структурних елементів системи відноситься система комерційного та соціального страхування, між складовими елементами системи існує тісний взаємозв'язок та взаємозалежність. Подальшого дослідження потребують функції страхової системи, принципи її організації та функціонування, її властивості та роль в економіці та суспільстві.

ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Журавлев В.П. Основы страхового менеджмента : методическое пособие по изучению дисциплины «Страховой менеджмент» [Текст] / В.П. Журавлев, В.В. Владимиров, С.А. Банников. – М. : ЗАО Издательство «Экономика», 2007. – С. 39.
2. Энциклопедический словарь: экономика и страхование / авт.-укл. С.Л. Ефимов – М. : Церих-ПЭЛ, 1996. – С. 204.
3. Фурман В.М. Страхування: теоретичні засади та стратегія розвитку. монографія / В.М. Фурман. – К. : КНЕУ, 2005. – С. 116.
4. Ткаченко Н.В. Дискусійні питання страхування / Н.В. Ткаченко // Світ фінансів, 2010. – №2. – С. 126–135.
5. Акофф Р. Планирование будущего корпорации; пер. с англ. / Р. Акофф. – М.: Прогресс, 1985. – С. 39.
6. Баранова В.Г. Фінансовий механізм страхової системи України: проблеми функціонування і розвитку / В.Г. Баранова; автореф. дис. на здобуття ступеня д. е. н. : 08.00.08 // Одеський держ. ун-т. – Одеса, 2010. – 35 с.
7. Старк Д. Гетерархия: неоднозначность активов и организация разнообразия в постсоциалистических странах / Д. Старк // Экономическая социология: новые подходы к институциональному и сетевому анализу. – М, 2002. – С. 55.
8. Фомішина В.М. Розвиток сучасних економічних систем: гетерархія споживання і заощадження / В.М. Фомішина [Електроний ресурс]. – Режим доступу <https://www.google.com.ua>. – Назва з екрану.
9. Рабинович П. Соціальна сутність прав людини: у світі погребового підходу / П. Рабинович // Вісник Академії правових наук України, 2005. – № 1. – С. 3–14.
10. Абрамов В.Ю. Страхование: теория и практика / В.Ю. Абрамов. – М.: «Волтерс Клувер», 2007. – 512 с.
11. Пацурія Н.Б. Концептуальні засади страхування: функції та принципи (правовий аналіз) / Н.Б. Пацурія // Бюлетень Міністерства юстиції України, 2006. – № 12. – С. 89–98.
12. Козоріз Г.Г. Проблеми реалізації соціальних функцій страхування в Україні / Г.Г. Козоріз // Регіональна економіка, 2011. – №2. – С. 137–142.
13. Федорова Т.А. Страхование в условиях рыночной экономики: принципы и практика [Текст]: [учеб. пособие] / Т.А. Федорова. – СПб.: Издат. СПбЭФ, 1995. – 322 с.
14. Тропіна В.Б. Роль соціального страхування у фінансуванні державних соціальних гарантій / В. Тропіна, Д. Суховий // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Економіка, 2013. – № 8 (149). – С. 22–25.

REFERENCES

1. Zhuravlev, V.P., Vladimirov, V.V. & Bannikov, S.A. (2007). Osnovy strakhovogo menedzhmenta : metodicheskoe posobie po izucheniiu distcipliny «Strakhovoi menedzhment» [Bases of insurance management: a methodical grant on studying of discipline "Insurance management"]. Moscow. : ZAO Izdatelstvo «Ekonomika» [in Russian].
2. Efimov, S.L. (1996). Entciklopedicheskii slovar: ekonomika i strakhovanie [Encyclopedic dictionary: economy and insurance]. Moscow : Tserikh-PEL [in Russian].
3. Furman, V.M. (2005). Strakhuvannia: teoretychni zasady ta stratehiia rozvytku : monohrafiia монографія [Insurance: theoretical principles and strategy of development : monograph]. Kyiv : KNEU [in Ukrainian].
4. Tkachenko, N.V. (2010). Dyskusiini pytannia strakhuvannia [Debatable questions of insurance]. Svit finansiv. - World of finances, 2, 126–135 [in Ukrainian].
5. Akoff, R. (1985). Planirovanie budushchego korporatscii [Planning of the future of corporation]. Moscow: Progress [in Russian].
6. Baranova, V.H. (2010). Finansovyi mekhanizm strakhovoi systemy Ukrainy: problemy funktsionuvannia i rozvytku [Financial mechanism of the insurance system of Ukraine : problems of functioning and development]. Extended abstract of Doctor's thesis. Odesa : Odeskyi DU [in Ukrainian].

7. Stark, D. (2002). Geterarkhiia: neodnoznachnost aktivov i organizatsiia raznoobrazii v postsotsialisticheskikh stranakh [Heterarchy: ambiguity of assets and the organization of a variety in the post-socialist countries] *Ekonomicheskaia sotsiologiya*. – Economic sociology, Vol. 2, 2, 115-132 [in Ukrainian].
8. Fomishyna, V.M. (2010). Rozvytok suchasnykh ekonomichnykh system: heterarkhiia spozhyvannia i zaoshchadzhenia [Development of the modern economic systems : heterarchy of consumption and economy]. *Visnyk Lvivskoi komertsii noi akademii* – Announcer of the Lviv commercial academy, 33, 260 p. [in Ukrainian].
9. Rabynovych, P. (2005). Sotsialna sutnist prav liudyny: u sviti potrebovoho pidkhodu [Social essence of human rights : in the world of consumer approach]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy* - Announcer of Academy of legal sciences of Ukraine, 1, 3–14 [in Ukrainian].
10. Abramov, V.Iu. (2007). Strakhovanie: teoriia i praktika [Insurance: theory and practice]. Moscow: «Volters Kluver» [in Russian].
11. Patsuriia, N.B. (2006). Kontseptualni zasady strakhuvannia: funktsii ta pryntsyipy (pravovyi analiz) [Conceptual principles of insurance : functions and principles (legal analysis)]. *Biuletyn Ministerstva yustytzii Ukrainy* - Bulletin of Ministry of Justice of Ukraine, 12, 89–98 [in Ukrainian].
12. Kozoriz, H.H. (2011). Problemy realizatsii sotsialnykh funktsii strakhuvannia v Ukraini [Problems of realization of social functions of insurance are in Ukraine]. *Rehionalna ekonomika* - Regional economy, 2, 137–142 [in Ukrainian].
13. Fedorova, T.A. (1995). Strakhovanie v usloviakh rynochnoi ekonomiki: printcipy i praktika : ucheb. posob. [Insurance in the conditions of market economy: principles and practice (practician): studies. textbook.]. SPb.: Izdat. SpbEF [in Ukrainian].
14. Tropina, V.B. & Sukhovi, D.I. (2013). Rol sotsialnoho strakhuvannia u finansuvanni derzhavnykh sotsialnykh harantii [A role of social security is in financing of state social guarantees]. // *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu im. Tarasa Shevchenka*. *Ekonomika* - An announcer of the Kyiv national university is the name of Taras Shevchenko. Economy, 8 (149), 22–25 [in Ukrainian].